

CONTINUITTEIT EN VERANDERING

IN DE HUWELIJKSSLUITING

**BLJ MAROKKAANSE, TURKSE EN SURINAAMSE MOSLIMS
IN NEDERLAND**

Nathal M. Dessing

1 Inleiding

De huwelijkssluiting bij moslims in Nederland kan gezien worden vanuit het dubbele perspectief van voortzetting van de bestaande gebruiken in de landen van herkomst, en veranderingen in deze gebruiken onder invloed van de Nederlandse sociaal-juridische context. Deze stelling zal ik in het onderstaande aan de hand van huwelijkssluiting bij Marokkaanse, Turkse en Surinaams Hindostaanse moslims in Nederland illustreren. Daartoe zal ik eerst een beknopte uiteenzetting geven van drie hoofdpunten van de islamitische wet met betrekking tot huwelijkssluiting (I). Vervolgens behandel ik de bestaande praktijken van huwelijkssluiting onder Marokkanen, Turken en Surinamers in Nederland, telkens tegen de achtergrond van de theoretische voorschriften van de islamitische wet en de huwelijkswetgeving in de landen van herkomst (II-IV). Tenslotte vat ik samen op welke punten sprake is van continuïteit en/of verandering in de Nederlandse praktijk van huwelijkssluiting.

De informatie over de praktijk van huwelijkssluiting is hoofdzakelijk gebaseerd op de veldwerkgegevens die ik van 1993 tot 1997 verzameld heb. Dit veldwerkonderzoek, bestaande uit interviews en participerende observatie, heb ik voornamelijk in Den Haag en

Rotterdam verricht, en vond plaats in het kader van mijn promotie-onderzoek naar rituelen rond geboorte, besnijdenis, huwelijk en dood bij bovengenoemde groepen moslims in Nederland.¹

2 Drie hoofdpunten van de islamitische wet met betrekking tot huwelijksluiting

Een huwelijksvereenkomst komt volgens de islamitische wet tot stand door uitwisseling van aanbod en aanvaarding, hetzij door de aanstaande echtgenoten of door hun vertegenwoordigers, in de aanwezigheid van twee getuigen.² Deze definitie bevat de drie hoofdpunten die ik hier met betrekking tot huwelijksluiting volgens de islamitische wet wil behandelen, namelijk (1) de basisregel *ijāb wa-qabūl fī majlis wāhid*, aanbod en aanvaarding in één en dezelfde zitting; (2) huwelijksvoogdij (*wilāya*); en (3) de aanwezigheid van twee getuigen.

2.1 *Ijāb wa-qabūl fī majlis wāhid*

De uitwisseling van aanbod en aanvaarding (*ijāb wa-qabūl*) moet in één en dezelfde speciaal daartoe belegde zitting (*majlis*) van de twee partijen plaatsvinden. De aanvaarding van het aanbod kan plaatsvinden op elk gewenst moment van de zitting, hoewel men bij voorkeur de aanvaarding zo snel mogelijk op het aanbod laat volgen. De zitting begint wanneer het aanbod gedaan is en eindigt wanneer de twee partijen uit elkaar gaan.

Het uiteengaan van de partijen wordt gedefinieerd als het zich verwijderen van elkaar zodat men elkaars stem niet meer kan horen maar ook als elke beweging of handeling die men gewoonlijk interpreteert als uiteengaan van de partijen. De Hanafieten, aldus Linant de Bellefonds, gaan verder. Volgens hen is de zitting afgelopen als één van de partijen bijvoorbeeld over het weer gaat praten als het aanbod gedaan is maar nog niet aanvaard of als één van de partijen

een andere houding aanneemt op grond waarvan men zou kunnen concluderen dat het aanbod ingetrokken of afgewezen is. De aanvaarding van het aanbod is in een dergelijk geval niet meer mogelijk.³

2.2 *Wilāya* of huwelijksvoogdij

Volgens de Shafi'ieten, Malikieten en Hanbaliëten moet de bruid bij het sluiten van een huwelijksvereenkomst vertegenwoordigd worden door een huwelijksvoogd (*wālī*), anders is de huwelijksvereenkomst niet geldig. Als de bruid nog maagd is, mag de huwelijksvoogd zonder haar expliciete toestemming een huwelijk sluiten. Als de bruid eerder getrouwd is geweest, bestaat de rol van de huwelijksvoogd uit het overbrengen van haar instemming met het huwelijk. Volgens de Hanafieten daarentegen is het aanbevolen dat een bruid die de volwassenheid bereikt heeft, gebruik maakt van een huwelijksvoogd, maar zij is daartoe niet verplicht.⁴

2.3 De aanwezigheid van twee getuigen

Volgens de Hanafieten, Shafi'ieten en Hanbaliëten moeten twee getuigen aanwezig zijn bij de uitwisseling van aanbod en aanvaarding. Volgens de Malikieten is de aanwezigheid van getuigen vooral bedoeld om het huwelijk publiekelijk bekend te maken. Als de consummatie van het huwelijk veel later plaatsheeft dan de huwelijksluiting, is de aanwezigheid van de getuigen, volgens de Malikieten, niet verplicht bij de uitwisseling van aanbod en aanvaarding, maar op de dag waarop de bruid het ouderlijk huis verlaat en het echtelijk leven aanvangt.⁵

3 Nationale huwelijkswetgevingen van Marokko, Turkije en Suriname en de bestaande huwelijkspraktijk bij moslims in Nederland

De Marokkaanse huwelijkswetgeving reflecteert in hoge mate de islamitische voorschriften met betrekking tot huwelijksluiting. De Turkse huwelijkswetgeving maakt, zoals Europese landen, een onderscheid tussen een burgerlijke en een religieuze huwelijksinzegening. Het Surinaams Burgerlijk Wetboek erkent een huwelijksluiting overeenkomstig de islamitische voorschriften onder bepaalde voorwaarden als rechtsgeldig.

In Nederland moet een huwelijk in beginsel ten overstaan van de ambtenaar van de burgerlijke stand voltrokken worden. Voor personen van niet-Nederlandse nationaliteit bestaat echter ook de mogelijkheid om op de ambassade of het consulaat van hun herkomstland in het huwelijk te treden, op voorwaarde dat de ambtenaar ten overstaan van wie het huwelijk voltrokken wordt volgens het recht van de zendende staat daartoe bevoegd is.

De Marokkaanse en Turkse respondenten die ik interviewde met betrekking tot het huwelijk bleken vaak alleen de Marokkaanse of Turkse nationaliteit te bezitten, en de voorkeur te geven aan een huwelijk of op het consulaat of in hun land van herkomst. Hun nationale huwelijkswetgeving was dus van toepassing en niet de Nederlandse. De Surinaamse respondenten die ik interviewde hadden daarentegen de Nederlandse nationaliteit en sloten meestal hun huwelijk in Nederland op het stadhuis voor de ambtenaar van de burgerlijke stand. In hun geval was de Nederlandse huwelijkswetgeving van toepassing.

3.1 Marokkaanse huwelijkswetgeving en huwelijkspraktijk

In 1957 en 1958 is in Marokko de *Mudawwana*, de Marokkaanse codificatie van islamitisch familie- en erfrecht ingevoerd. Deze

wetgeving is sterk beïnvloed door de Malikitische *fiqh*.⁶ Het eerste van de zes boeken van de *Mudawwana* behandelt verloving en huwelijk. Anders dan de Surinaamse en Turkse huwelijkswetgeving maakt de *Mudawwana* geen onderscheid tussen een burgerlijk huwelijk en een religieus huwelijk: in de *Mudawwana* vallen beide samen.

Volgens Artikel 4 lid 1 van de *Mudawwana*, en overeenkomstig de islamitische huwelijkswetgeving, wordt het huwelijk gesloten “door aanbod van de zijde van een der partijen en aanvaarding door de andere door middel van bewoordingen die in taal of naar gewoonte de betekenis van huwelijk hebben.”⁷ Deze bepaling vormt een duidelijke neerslag van het islamitische voorschrift dat aanbod en aanvaarding moeten plaatsvinden in één en dezelfde zitting (*ijāb wa-qabūl fī majlis wāhid*).

Een noodzakelijke voorwaarde voor de geldigheid van een huwelijk is volgens de *Mudawwana* de aanwezigheid van twee ‘*udūl*, gekwalificeerde en professionele getuigen die door de Minister van Justitie zijn benoemd. Deze ‘*udūl* schrijven in een huwelijksakte op wat zij in de hoedanigheid van professionele getuigen gehoord en gezien hebben. De tekst van de door de ‘*udūl* ondertekende huwelijksakte wordt geregistreerd in het huwelijksregister van de rechtbank en een kopie daarvan wordt verstuurd naar de burgerlijke stand.⁸ De instelling van beroepsgetuigen in Marokko laat zien hoe een islamitisch voorschrift, namelijk de aanwezigheid van twee getuigen bij het uitwisselen van *ijāb wa-qabūl*, geïncorporeerd en geformaliseerd is in het hedendaagse Marokkaans familierecht. Het afwijkende standpunt van de Malikieten dat de aanwezigheid van getuigen verplicht is op de dag dat de bruid het ouderlijk huis verlaat en het huwelijkse leven aanvangt, heeft niet zijn weerslag gevonden in de *Mudawwana* maar weerspiegelt zich wel in de huwelijkspraktijk.

Overeenkomstig de regels van de Malikitische *fiqh* is het volgens de *Mudawwana* nooit toegestaan dat de bruid zelf de huwelijksver-

eenkomst sluit. Zij moet zich laten vertegenwoordigen door een huwelijksvoogd (*wali*).⁹ Sinds de revisie van de *Mudawwana* van 1993 moet de bruid echter wel haar handtekening plaatsen in het register van de huwelijksovereenkomsten, in het bijzijn van de *'udül*, om blijk te geven van haar instemming met de huwelijks-overeenkomst. Buskens was getuige van het feit dat bij het sluiten van een huwelijksovereenkomst in Rabat (Marokko) in 1989 de bruid een kort moment de kamer binnenkwam om haar instemming kenbaar te maken en haar handtekening te plaatsen. In de kamer waren de mannen van beide families bijeengekomen, onder wie de bruidegom, en de *'udül*.¹⁰ De film *In het huis van mijn vader* van Al-Ouazzani laat zien hoe een bruid het aanbod en de aanvaarding van bruidegom en huwelijksvoogd geheel bijwoont, hoewel zij verder geen actieve rol speelt en niet zelf het jawoord geeft.

De Marokkaanse respondenten die ik interviewde met betrekking tot het huwelijk bleken vaak alleen de Marokkaanse nationaliteit te bezitten, en de voorkeur te geven aan een huwelijk op het Marokkaanse consulaat of in Marokko ten overstaan van de *'udül*. Zij verklaarden hun voorkeur voor een huwelijksluiting volgens de Marokkaanse wet meestal op grond van het islamitische karakter van deze ceremonie. Een Marokkaanse respondente vertelde dat bij haar huwelijk op het consulaat slechts één ambtenaar aanwezig was, en niet, overeenkomstig hetgeen bepaald is in de *Mudawwana*, twee *'udül*. Ook zou er, voor zover zij zich kon herinneren, geen uitwisseling van *ijāb wa-qabūl* hebben plaatsgevonden. De ambtenaar vroeg haar man alleen naar de hoogte van de bruidsgave. Als bruid moest zij bevestigen dat zij de genoemde bruidsgave daadwerkelijk ontvangen had. Deze gang van zaken op het consulaat lijkt een incident te vormen en komt volgens mijn respondenten zeker niet voor in Marokko: twee beroepsgetuigen (*'udül*) zullen daar altijd bij de huwelijksluiting aanwezig zijn.

De huwelijksluiting overeenkomstig de Marokkaanse familie-wetgeving wordt op grond van religieuze overwegingen als een

noodzakelijke stap in de totstandkoming van een huwelijk beschouwd. Toch is er in de beleving van de Marokkaanse respondenten pas echt sprake van een huwelijk als het huwelijksfeest en de consummatie van het huwelijk hebben plaatsgevonden. Dit verschil in waardering blijkt onder andere uit het feit dat het aantal mensen dat de ceremonie op het consulaat bijwoont in de meeste gevallen beperkt is. Ook draagt de bruid bij de huwelijksluiting op het consulaat geen bruidskleding. Bij het bruiloftsfeest daarentegen verkleedt de bruid zich een aantal keren en wordt zij in telkens andere bruidskleding aan de gasten getoond. Bij dit feest is meestal een groot aantal genodigden aanwezig. Het huwelijksfeest en de consummatie van het huwelijk vonden bij de Marokkaanse respondenten over het algemeen twee tot zes maanden na de officiële huwelijksluiting op het consulaat plaats.¹¹ Na afloop van het huwelijksfeest ving bij hen het echtelijke leven aan en niet na de huwelijksluiting volgens de *Mudawwana*.

3.2 Turkse huwelijkswetgeving en huwelijkspraktijk

De invoering in 1926 van het Turks Burgerlijk Wetboek, dat met maar een paar wijzingen overgenomen is van het Zwitsers Burgerlijk Wetboek, had verstrekkende gevolgen. Polygamie was bijvoorbeeld niet langer mogelijk. Maar misschien nog belangrijker was de invoering van het burgerlijk huwelijk (*resmî nikâh*). Naar analogie van de Westerse huwelijkswetgeving werd het religieuze huwelijk overeenkomstig de islamitische voorschriften in de aanwezigheid van een imam of een *hoca* (*imam nikâhu*) gehandhaafd, maar alleen als ritueel, als een vorm van “inzegening”, zonder civiel effect. Anders dan de *Mudawwana* maakt het Turks Burgerlijk Wetboek dus onderscheid tussen een burgerlijke en een religieuze huwelijksluiting. Tevens bepaalt het dat de religieuze huwelijksluiting alleen mag plaatsvinden nadat de burgerlijke huwelijksluiting heeft plaatsgevonden.

De invoering van de *resmi nikâh* is tot op vandaag op grote weerstand van de Turkse bevolking gestuit. Volgens statistieken van het Ministerie van Binnenlandse Zaken sloot 15% van de Turkse bevolking in 1988 nog steeds alleen een religieus huwelijk.¹² De Turkse regering zag zich daarom gedwongen om maatregelen te treffen ter bevordering van de registratie van niet-huwelijkse samenlevingsvormen, meest recentelijk in 1991. Met niet-huwelijkse samenlevingsvormen bedoelde men vooral die huwelijken die alleen gesloten waren voor een imam en niet ten overstaan van de ambtenaar van de burgerlijke stand.¹³

Van officiële zijde is de weerstand van de Turkse bevolking tegen het burgerlijk huwelijk en de daarmee gepaard gaande voorkeur voor het religieuze huwelijk meestal verklaard op grond van de complexiteit van de procedures en de te hoge minimum huwelijksleeftijd in het geval van het eerste.¹⁴ De Turkse wetgever heeft de wet dan ook aangepast door bijvoorbeeld niet langer van de beide echtgenoten het overleggen van een medische verklaring te verlangen voorafgaande aan het huwelijk.¹⁵ Ook werd in 1938 de minimum huwelijksleeftijd verlaagd voor mannen van achttien naar zeventien en voor vrouwen van zeventien naar vijftien.

Bij de *resmi nikâh* moeten bruid en bruidegom in eigen persoon en tegelijkertijd aanwezig zijn. Een huwelijksvoogd wordt dus niet geaccepteerd. De huwelijksluiting vindt plaats in aanwezigheid van twee getuigen. De huwelijksbeamte schrijft het huwelijk in in het huwelijksregister en stuurt een schriftelijke verklaring naar het bevolkingsregister. Verder ontvangt het bruidspaar een huwelijksdocument en mogen zij alleen een *imam nikâhu* laten voltrekken, als zij dit document bij de *resmi nikâh* opgestelde huwelijksdocument kunnen overleggen.¹⁶ Anders dan in de *Mudawwana* wordt de bruidsgave niet in het Turks Burgerlijk Wetboek genoemd en is deze dus niet wettelijk vastgelegd. Bij de *imam nikâhu* wordt meestal wel een bruidsgave vastgesteld maar als de bruidegom deze niet betaalt, kan de bruid de som in kwestie niet in rechte vorderen.

Nancy Tapper beschrijft hoe in Turkije wel honderd gasten, vooral vrouwen, aanwezig kunnen zijn bij de burgerlijke huwelijksluiting. Na afloop van de ceremonie is er gelegenheid om het bruidspaar en hun ouders te feliciteren; de handen van de gasten worden besprenkeld met geurwater en zij krijgen bij hun vertrek zoetigheid en sigaretten aangeboden.¹⁷ Deze ceremonie kan ook anders verlopen, zoals bij een Turks echtpaar dat ik interviewde over hun huwelijksluiting en bruiloft in Turkije. Voor de burgerlijke huwelijksluiting moesten zij naar de geboorteplaats van hun ouders. De ceremonie vond vier dagen na het huwelijksfeest plaats. Vanwege de grote afstand die afgelegd moest worden, ging slechts een klein aantal familieleden met het echtpaar mee. De wederzijdse ouders van het bruidspaar waren daar niet bij en de bruid droeg bij deze gelegenheid geen witte bruidsjaпон. Als veel gasten de burgerlijke huwelijksluiting hadden bijgewoond, had zij dit waarschijnlijk wel gedaan.

Bij een consulaathuwelijk in Nederland is de bruid meestal ook niet in het wit gekleed. Verder is ook het aantal mensen dat het burgerlijk huwelijk bijwoont beperkt, zeker in vergelijking met het aantal mensen dat in de meeste gevallen aanwezig is bij een burgerlijke huwelijksluiting in Turkije. Een Turks bruidspaar ging met ongeveer 25 mensen naar het consulaat in Rotterdam. Dit bleek ongebruikelijk en dientengevolge moest de familie zelf een aantal stoelen plaatsen achter degene die al voor bruid en bruidegom waren klaargezet. Overeenkomstig hetgeen beschreven is voor Turkije, deelde de familie achteraf zoetigheid uit. Aldus probeerden zij het burgerlijk huwelijk een feestelijk karakter te geven, maar zij waren enigszins teleurgesteld over het desondanks sobere verloop van de ceremonie.

De *imam nikâhu* is niet te vergelijken met een kerkelijk huwelijk. Allereerst omdat de religieuze huwelijksluiting vaak plaatsvindt in de aanwezigheid van slechts enkele mensen en niet langer dan vijf of tien minuten duurt. Bovendien vindt zij nooit plaats in de gebeds-

ruimte van een moskee, maar bij de bruid of bij de bruidegom thuis, in een zaaltje bij de moskee of in een ruimte bij de feestzaal. Naast de uitwisseling van aanbod en aanvaarding (*tjāb wa-qabūl*) en het vaststellen van de bruidsgave, wordt soms uit de koran gereciteerd of wordt een kort gebed opgezegd. Zowel bruid als bruidegom wordt drie keer gevraagd met het huwelijk in te stemmen en ook kan er een huwelijksdocument worden opgesteld. Sommige echtparen hadden verwacht dat zij bij deze gelegenheid de geloofsbelijdenis of de belangrijkste pijlers van de islam hadden moeten opzeggen. Vaak bleek dit niet het geval.

Hoewel de Turkse wet bepaalt dat de *resmi nikâh* moet plaatshebben voorafgaande aan de *imam nikâhu*, houdt men zich noch in Turkije noch in Nederland strikt aan deze bepaling. De betekenis die aan deze beide ceremoniën gehecht wordt, bepaalt in hoge mate de volgorde waarin zij gesloten worden en het aantal mensen dat elk van deze rituelen bijwoont. Sommige Turkse respondenten sloten een *imam nikâhu* aan het begin van hun kennismaking, lang voorafgaande aan de *resmi nikâh*. Andere respondenten sloten de *imam nikâhu* bij herhaling en min of meer in het geheim, in de meeste gevallen voorafgaande aan de *resmi nikâh*. Weer een andere groep van Turkse respondenten sloot de *imam nikâhu* na de *resmi nikâh* en niet noodzakelijkerwijs in een kleine kring. Ik zal deze drie varianten kort toelichten.

(1) Uitgaande van een strikter religieus standpunt aangaande de relatie tussen mannen en vrouwen, gaf een aantal Turkse respondenten er de voorkeur aan om een *imam nikâhu* te sluiten kort nadat een huwelijksaanzoek in positieve zin beantwoord was. Zij verwezen daarbij naar de overlevering (*ḥadīth*): “Wanneer een man en een vrouw die niet met elkaar getrouwd zijn zich samen afzonderen, dan is de duivel in hun gezelschap”. Op grond van deze overlevering waren zij van mening dat een niet met elkaar in de echt verbonden man en vrouw bij voorkeur niet een gesprek met elkaar zouden moeten aangaan. Om een gesprek tussen de aanstaande

echtgenoten mogelijk te maken, moest volgens hen de *imam nikâhu* in een vroege fase van de kennismaking plaatsvinden om zo de betrekkingen tussen de beide partners een wettig karakter te geven. Een Turkse respondente had eenmaal een gesprek van drie kwartier met haar toekomstige echtgenoot in aanwezigheid van haar moeder voordat de *imam nikâhu* gesloten werd. Vooral Turkse respondenten uit kringen van de *Milli Görüş* gaven de voorkeur aan deze handelswijze. Ze gaven tegelijkertijd aan dat de Nederlandse context meer ruimte biedt voor deze handelswijze. In Turkije zou in hun kringen de religieuze huwelijksluiting niet in een dergelijk vroege fase van de kennismaking plaatshebben.

Het strikte religieuze standpunt ten aanzien van relaties tussen man en vrouw had in de opvatting van deze groep respondenten geen gevolgen voor de aanwezigheid van de vrouw bij de religieuze huwelijksluiting. Integendeel, overeenkomstig het Hanafitische standpunt dat een vrouw die de volwassenheid bereikt heeft, niet verplicht is om gebruik te maken van een huwelijksvoogd, sloten de *Milli Görüş* bruiden meestal zelf de huwelijksvereenkomst en werden zij daarbij niet vertegenwoordigd door een huwelijksvoogd. Sommige Turkse bruiden werden bij de huwelijksluiting door hun vader vertegenwoordigd, maar zij behoorden niet tot de *Milli Görüş*.

(2) Het kwam ook voor dat de *imam nikâhu* verschillende malen gesloten werd en min of meer in het geheim. Een Turkse respondente vertelde bijvoorbeeld dat zij de *imam nikâhu* driemaal gesloten had: de eerste keer bij haar verloving, de tweede keer twee weken voorafgaande aan het huwelijksfeest, toen de twee families hun inkopen gingen doen en een derde keer kort voor de huwelijksnacht. Het burgerlijk huwelijk vond in dit geval nog weer later plaats. De angst voor kwade invloeden vormt een belangrijke verklaring voor dit gedragspatroon: elke bij de religieuze huwelijksluiting aanwezige persoon kan ongeluk brengen door bijvoorbeeld de vingers gekruist te houden of met de benen over elkaar te zitten. Eén knoopje is genoeg voor een mislukt huwelijk, zo zei een Turkse respondente.

Deze groep van respondenten vond het daarom niet alleen beter dat zo min mogelijk mensen de ceremonie zouden bijwonen maar ook dat zo min mogelijk mensen van het tijdstip van de ceremonie op de hoogte zouden zijn. Voor de zekerheid sloot men het huwelijk bovendien een aantal malen.

De herhaling van de *imam nikâhu* en de geheimhouding sluiten aan bij de strengere opvatting van de Hanafieten aangaande het moment waarop de zitting (*majlis*) afgelopen is. We hebben gezien dat volgens hen de *majlis* afgelopen is als één van de partijen bijvoorbeeld over het weer gaat praten als het aanbod gedaan is maar nog niet aanvaard is. Of ook als één van de partijen een andere houding aanneemt op grond waarvan men zou kunnen concluderen dat het aanbod ingetrokken of afgewezen is. Door herhaling van de *imam nikâhu* wordt binnen deze interpretatie dus als het ware de kans vergroot dat één van de aldus voltrokken huwelijken volledig correct en dus geldig is geweest.

Naast de angst voor kwade invloeden, verklaart de weerstand van de Turkse bevolking tegen de van hoger hand opgelegde introductie van gesecculariseerd familierecht eveneens de geheimhouding bij de religieuze huwelijksluiting. Naar de mening van de meerderheid van de Turkse bevolking bleef de *imam nikâhu* namelijk de enige acceptabele vorm van huwelijksluiting. Uit angst voor strafmaatregelen van de kant van de Turkse overheid begon men het religieuze huwelijk in het geheim te sluiten. Uiteindelijk raakte de burgerlijke huwelijksluiting geaccepteerd, maar het gebruik om de *imam nikâhu* min of meer in het geheim te sluiten, bleef.

(3) De *imam nikâhu* vond niet altijd in het geheim plaats. Het kwam ook voor dat de *imam nikâhu* in aanwezigheid van ongeveer twintig mensen gehouden werd. Eén echtpaar zat bij de religieuze huwelijksluiting bijvoorbeeld samen met de ouders en de imam in één kamer en de rest van het gezelschap had plaatsgenomen in een aangrenzende kamer. Aan het einde van de religieuze huwelijksluiting ging het echtpaar de kring rond om de handen van de

aanwezigen te kussen. Dit wijst op het semi-publieke karakter van de ceremonie.

Bij deze groep van respondenten werd de *imam nikâhu* ongeveer twee maanden voorafgaande aan het huwelijksfeest gesloten of ook kort voor of na het bruiloftsfeest. Een Turks echtpaar dat ik interviewde, had de *imam nikâhu* thuis gesloten nadat de *resmi nikâh* 's morgens op het consulaat had plaatsgehad. Bij deze groep van respondenten leek de *resmi nikâh* vaak aan belang te hebben gewonnen. Een Turkse respondente vond de *resmi nikâh* belangrijker omdat ze een handtekening moest plaatsen. Meestal bleek het belang dat deze groep van respondenten aan de *resmi nikâh* hechtte ook uit het relatief grotere aantal personen dat de burgerlijke huwelijksluiting bijwoonde.

3.3 Surinaamse huwelijkswetgeving en huwelijkspraktijk

In 1941 trad het *Huwelijksbesluit Mohammedanen* in Suriname in werking door het optreden van gouverneur Kielstra.¹⁸ Met dit huwelijksbesluit wilde men een antwoord geven op de bestaande huwelijkspraktijk in Suriname op dat moment. Een huwelijk bij moslims vond namelijk alleen plaats ten overstaan van een religieus leider. Een dergelijk huwelijk had geen rechtsgeldigheid volgens het Surinaams Burgerlijk Wetboek en de kinderen geboren uit deze huwelijken werden als onwettig beschouwd. Het *Huwelijksbesluit Mohammedanen* maakte hieraan een einde door moslims onder bepaalde voorwaarden de mogelijkheid te geven een rechtsgeldig huwelijk te sluiten overeenkomstig de islamitische voorschriften. Een voorwaarde was dat een dergelijk huwelijk plaats zou vinden ten overstaan van een huwelijksbeambte, een religieus leider van overheidswege voor deze vorm van huwelijksluiting aangewezen. Met deze maatregel hoopte men de registratie van deze huwelijken te garanderen.

Waar het *Huwelijksbesluit Mohammedanen* niet expliciet de bepalingen van het Surinaams Burgerlijk Wetboek uitsluit, is het

laatstgenoemde van kracht.¹⁹ Het huwelijksbesluit geeft niet aan wat een huwelijksluiting overeenkomstig de islamitische voorschriften precies inhoudt met betrekking tot getuigen, huwelijksvoogdij en bruidsgave. De concrete uitwerking ervan is afhankelijk van de betreffende huwelijksbeambte. Het betalen van een bruidsgave is bijvoorbeeld niet in de wet vastgelegd. Zoals in Turkije, kan de bruid de bruidsgave die men tijdens de huwelijksluiting overeengekomen is, niet in rechte vorderen indien de bruidegom in gebreke blijft. In veel gevallen zal hij echter de bruidsgave overhandigen, in het bijzonder omdat het meestal een symbolisch bedrag betreft.

In Suriname maakte het *Huwelijksbesluit Mohammedanen* het sluiten van een rechtsgeldig huwelijk overeenkomstig de islamitische voorschriften mogelijk. De Nederlandse wet, anders dan de Surinaamse, erkent een dergelijk in Nederland voltrokken huwelijk niet; als één van beide partners de Nederlandse nationaliteit bezit, heeft de ambtenaar van de burgerlijke stand in Nederland het exclusieve recht om een huwelijk te voltrekken. Gezien het feit dat de meeste Surinamers in Nederland de Nederlandse nationaliteit bezitten, vindt het burgerlijk huwelijk meestal plaats op het stadhuis, volgens Nederlands en dus niet volgens Surinaams recht.

Dit alles betekent dat bij Surinaamse moslims in Nederland, zoals bij Turkse moslims, het huwelijk meestal tweemaal gesloten wordt, eenmaal voor de ambtenaar van de burgerlijke stand op het stadhuis en één keer overeenkomstig de islamitische voorschriften. Onder Surinaams Hindostaanse respondenten komt het echter ook voor dat de echtparen een huwelijksfeest organiseren, inclusief een religieuze huwelijksluiting (*nikah*), om hun betrekkingen vanuit religieus oogpunt een wettig karakter te geven, terwijl het burgerlijk huwelijk uitgesteld wordt naar een later tijdstip, bijvoorbeeld om financiële redenen.

Turkse en Marokkaanse bruiden zijn, zoals we gezien hebben, bij het huwelijk op het consulaat meestal niet gekleed in een witte bruidsjurk. Surinaams Hindostaanse bruiden gaan meestal wel in het

wit naar het stadhuis. De witte jurk wordt ook gedragen tijdens het bruiloftsfeest. Tijdens de religieuze ceremonie is de bruid gekleed in een *silwar* of *sari* en de bruidegom vaak in een hooggesloten pak, zonder revers. Ook heeft hij bij deze gelegenheid een *pagri* op zijn hoofd, soms met en soms zonder bloemslingers. Als de religieuze huwelijksluiting plaatsheeft aan het begin van het bruiloftsfeest, verkleed bruid en bruidegom zich aan het einde van de religieuze ceremonie.

Zoals bij Turkse respondenten blijkt bij Surinaams Hindostaanse respondenten de volgorde waarin het burgerlijk en het religieus huwelijk plaatsvinden een punt van discussie. Als beide ceremoniën plaatshebben, hetgeen niet noodzakelijkerwijs het geval is, kan een echtpaar er de voorkeur aan geven om de religieuze huwelijksluiting (*nikah*) te laten plaatsvinden bij de bruid thuis, voorafgaande aan het burgerlijk huwelijk op het stadhuis. Volgens deze opvatting mogen bruid en bruidegom niet naast elkaar zitten als zij nog niet getrouwd zijn. Dit laatste kan pas wanneer het religieuze huwelijk gesloten is. Het komt echter ook heel vaak voor dat de religieuze huwelijksluiting plaatsheeft aan het begin van het bruiloftsfeest in de zaal. Als er in deze gevallen ook een burgerlijk huwelijk gesloten wordt, vindt deze meestal een dag eerder plaats.

Zowel mannen als vrouwen zijn aanwezig bij de religieuze huwelijksluiting (*nikah*) als deze plaatsheeft in een zaal. In dat geval zitten alleen mannen, dat wil zeggen religieuze voorgangers, bruidegom, vaders van bruid en bruidegom, mannelijke familieleden van beide kanten en de getuigen, aan een tafel die voor in de zaal is geplaatst. De rest van de gasten, zowel mannen als vrouwen, zitten familiegewijs aan tafeltjes. Als de huwelijksluiting bij de bruid thuis plaatsheeft, zijn meestal alleen mannen bij de huwelijksluiting aanwezig. De vrouwen van de familie van de bruidegom zijn in die gevallen meestal thuis gebleven.

Een Surinaams Hindostaanse bruid is aanwezig bij de huwelijksluiting, maar niet in de ruimte waar alle gasten bijeen zijn. In de

meeste gevallen zit zij in een aparte kamer. Aan het begin van de religieuze ceremonie worden de twee getuigen officieel aangewezen, meestal is dat één persoon van de kant van de bruidegom en één van de kant van de bruid. Ook wordt de *wakīl*, degene die bruid en bruidegom vraagt in te stemmen met het huwelijk, aangewezen. Dit wordt als een eervolle taak beschouwd en hoeft niet noodzakelijkerwijs door een religieus leider vervuld te worden. Een familielid van de bruidegom kan deze taak ook vervullen.

Volgens de islamitische wet maakt het niet uit in welke volgorde de *walī* van de bruid en de bruidegom instemmen met het huwelijk. Het eerste wordt aanbod (*tjāb*) genoemd en het tweede aanvaarding (*qabūl*). Volgens de Surinaams Hindostaanse respondenten doet de *wakīl* het aanbod zowel aan de bruid als de bruidegom, en zij aanvaarden vervolgens ieder op hun beurt dit aanbod.

In de meeste gevallen gaat de *wakīl* samen met de getuigen eerst naar de ruimte waar de bruid zich bevindt. De bruid wordt gevraagd de belangrijkste geloofsartikelen (*kalmas*) op te zeggen of te herhalen of ook wel alleen het eerste geloofsartikel, de islamitische geloofsbelijdenis (*shahāda*). Daarna wordt haar drie keer gevraagd in te stemmen met het huwelijk. Dan wordt haar gevraagd de hoogte van de bruidsgave te noemen. Over de hoogte hebben de twee families als regel reeds in een eerdere fase overeenstemming bereikt.

Hierna keren de *wakīl* en de getuigen naar de ruimte waar de bruidegom zich bevindt terug en meestal neemt pas dan het officiële gedeelte van de *nikāh* zijn aanvang. Dit gedeelte bestaat in het algemeen uit Koranrecitatie, een preek, een gebed en soms het zingen van religieuze liederen, en neemt ongeveer een half uur in beslag. In de loop van deze ceremonie wordt ook aan de bruidegom gevraagd de belangrijkste geloofsartikelen op te zeggen of te herhalen of ook alleen maar het eerste geloofsartikel (*kalma*). Het belang dat gehecht wordt aan het opzeggen van de *kalmas* wordt verklaard op grond van de vijfde *kalma* waarin de gelovige God om vergeving vraagt voor al zijn of haar zonden. Het opzeggen van deze *kalma* geeft het

nieuwe echtpaar de gelegenheid om met een schone lei te beginnen. Vervolgens stemt ook de bruidegom drie keer in met het huwelijk en verklaart zich bereid om de door de bruid gevraagde bruidsgave te betalen. Zijn getuige zal daarop direct de bruidsgave aan de bruid overhandigen, meestal is dat het symbolische bedrag van 125 gulden en 25 cent.

De *mawlānā* geeft vervolgens een officiële afkondiging van het huwelijk door onder andere de namen van bruid en bruidegom te noemen en de hoogte van de bruidsgave. Daarop volgt meestal een preek over de huwelijkse rechten en plichten van man en vrouw. Eén respondent benadrukte dat de bruidegom juist voorafgaande aan de eigenlijke religieuze huwelijkssluiting geïnformeerd zou moeten worden over zijn huwelijkse rechten en plichten. Om deze reden moest volgens hem het officiële gedeelte daarom beginnen met een preek over de huwelijkse rechten en plichten in de taal die de bruidegom het best beheerst, het Urdu of het Nederlands.

4 Conclusie

Indien de huwelijkssluiting bij bovengenoemde groepen moslims in Nederland beschouwd wordt vanuit het dubbele perspectief van continuïteit en/of verandering van bestaande gebruiken in de landen van herkomst, valt een drietal aspecten op.

Ten eerste blijkt de nationaliteit van de betrokkenen bepalend voor de continuïteit of verandering van de huwelijkspraktijk. De meerderheid van de Marokkaanse en Turkse respondenten koos op basis van hun nationaliteit voor een huwelijk op het consulaat of in het land van herkomst en dientengevolge was hun nationale huwelijkswetgeving van toepassing. In die zin is er bij Turken en Marokkanen sprake van continuïteit.

In een ander opzicht treedt echter verandering op. De ceremonie op het consulaat vormt bij zowel Turken als Marokkanen een zwakke afspiegeling van de burgerlijke huwelijkssluiting in de landen van

herkomst. Bij deze ceremonie in Turkije is bijvoorbeeld in veel gevallen een groot aantal gasten aanwezig, de bruid is in het wit gekleed en na afloop van de ceremonie worden bruidsuikers uitgedeeld. In Nederland is de bruid bij de huwelijksluiting op het consulaat niet in het wit gekleed en is in veel gevallen slechts een klein aantal gasten aanwezig. Bij Marokkanen heeft de huwelijksluiting op het consulaat ook een minder feestelijk karakter dan in Marokko en wordt, zoals we gezien hebben, niet altijd de *Mudawwana* nauwgezet nageleefd. In Marokko vindt de ceremonie vaak thuis plaats en is het echtpaar feestelijk gekleed.

De meeste Surinaamse moslims in Nederland hebben de Nederlandse nationaliteit en dientengevolge is het voor hen niet mogelijk om in Nederland een huwelijk overeenkomstig de Surinaamse huwelijkswetgeving te sluiten; een in Nederland overeenkomstig de islamitische voorschriften gesloten huwelijk wordt in Nederland niet erkend. Dit betreft een aanzienlijke verandering van de huwelijkspraktijk onder Surinaams Hindostaanse moslims.

Ten tweede is er sprake van continuïteit, in die zin dat een aantal veranderingen niet alleen plaatsheeft in Nederland, maar ook in de grote steden van de landen van herkomst. In steden is in Turkije bijvoorbeeld de leeftijd bij een eerste huwelijk toegenomen.²⁰ Dezelfde ontwikkeling lijkt plaats te vinden in de Turkse gemeenschap in Nederland. Tevens is in de grote steden in de landen van herkomst door toenemende individualisering de omgeving in mindere mate betrokken bij de voorbereidingen op het huwelijksfeest dan in de dorpen. Een vergelijkbare ontwikkeling karakteriseert de Nederlandse migratiecontext.

Ten derde is er echter ook sprake van een tegengestelde tendens waar bepaalde veranderingen wel optreden in de landen van herkomst maar niet in de migratiecontext. In de grote steden in Turkije kiest 10% tot 15% van de bevolking voor een burgerlijk huwelijksluiting alleen, maar dit gedragspatroon komt niet voor onder de Turkse respondenten in Nederland. Zij sluiten zonder uitzondering

ook een religieus huwelijk. Een variant hierop is waarneembaar onder de Marokkaanse respondenten in Nederland. In Marokko houdt een klein percentage van de bevolking tegenwoordig alleen een bescheiden bruiloftsfeest na afloop van de huwelijksluiting overeenkomstig de Marokkaanse familiewetgeving. In Nederland kiest de meerderheid van de Marokkaanse respondenten echter nog steeds voor wat zij noemen een traditioneel Marokkaans huwelijksfeest dat meerdere dagen duurt.

Edwige Rude-Antoine heeft in 1984 en 1985 in Frankrijk veldwerk verricht onder moslims van Algerijnse, Marokkaanse en Tunesische oorsprong. Zij heeft met ongeveer 60 respondenten interviews gehouden over de huwelijksluiting. Dit onderzoek resulteerde in de socio-juridische studie *Le mariage maghrébin en France*.²¹ In haar beschrijving van het huwelijksritueel maakt Rude-Antoine een onderscheid tussen een koranisch huwelijk, een burgerlijk huwelijk en een consulaatshuwelijk. Zij maakt niet duidelijk wat een koranisch huwelijk precies is. Vermoedelijk bedoelt zij een huwelijksluiting overeenkomstig de islamitische voorschriften, maar in welke gevallen een dergelijk huwelijk gesloten wordt, blijft onduidelijk. Waarschijnlijk was hierover meer duidelijkheid ontstaan wanneer Rude-Antoine haar bevindingen had kunnen vergelijken met de huwelijkspraktijk van moslims in andere Europese landen.

Wij hebben gezien dat de bestaande religieuze huwelijkspraktijk bij Surinaams Hindostaanse en Turkse moslims in Nederland aanzienlijk verschilt, alhoewel men op grond van het feit dat beide groepen moslims tot de Hanafitische wetschool behoren misschien zou hebben verwacht dat zij veel overeenkomsten zouden vertonen. De nationale culturele achtergrond lijkt de huwelijkspraktijk dus in belangrijke mate te bepalen. De vergelijking van de huwelijkspraktijk van de verschillende groepen moslims in Nederland opent op deze wijze de ogen voor aspecten die onbelicht zouden zijn gebleven indien men zich tot één groep beperkt had.²²

NOTEN

- 1 Promotores zijn Prof. Dr. P.S. van Koningsveld en Prof. Dr. W.A.R. Shadid.
- 2 Y. Linant de Bellefonds, "Le Mariage," Livre II *Traité de droit musulman comparé*, Paris, La Haye: Mouton, 1965, p. 39.
- 3 Ibid., 44.
- 4 Ibid., 53.
- 5 Ibid., 99-101.
- 6 Léon Buskens, *Islamitisch recht en familiebetrekkingen in Marokko*, Amsterdam: Bulaaq, 1999, p. 233-296.
- 7 Voor vertaling van wetstekst, zie M.S. Berger en J.H. van Kaldenhoven (vert.), *De Mudawwanah: Marokkaans wetboek inzake personen, familie- en erfrecht*, tweede druk, Nijmegen: Ars Aequi Libri, 1997.
- 8 Zie hoofdstuk 7 van Léon Buskens, *Islamitisch recht en familiebetrekkingen in Marokko*, Amsterdam: Bulaaq, 1999, p. 233-296.
- 9 Een uitzondering vormt de meerderjarige vrouw wier vader overleden is. Zij heeft het recht zonder tussenkomst van een huwelijksvoogd een huwelijksovereenkomst te sluiten. Zij kan deze taak echter ook overlaten aan een door haar aangewezen huwelijksvoogd (*Mudawwana* artikel 12 lid 4 nieuw).
- 10 L.P.H.M. Buskens, "De recente hervorming van het Marokkaanse familierecht," *Recht van de Islam* 12, Maastricht: RIMO, 1995, p. 59-96, 66.
- 11 Ziba Mir-Hosseini, *Marriage on Trial: A Study of Islamic Family Law*, London, New York: I.B. Tauris, 1993, p. 175: "In social practice there are two phases to a marriage, both intertwined with the Shari'a rules. The first phase is known, both in Iran and Morocco, as 'aqd (literally, contract); it consists of a small ceremony during which the marriage contract is drawn up. The

second phase is the wedding celebration, known as 'urs in Morocco and 'arusi in Iran. It marks the social recognition of the contract made during the first stage, allowing the consummation of the marriage and the establishment of a marital home. (...) The distinction between these two stages, especially the time interval, was clear-cut until recently. Now they seem to be in the process of amalgamation, especially among the middle classes. The 'aqd is often conducted in the afternoon, in the presence of the notaries; and the wedding celebration in the evening. This is more evident in Iran, where the 'aqd is acquiring more importance at the expense of the 'arusi stage, whereas in Morocco the 'urs stage is still associated with the public announcement of the union, giving it social legitimacy."

- 12 Bilge Öztan, "Das türkische Familienrecht unter besonderer Berücksichtigung der Familienrechtsnovelle." *Zeitschrift für Rechtsvergleichung internationales Privatrecht und Europarecht* 33 (1992) 1, p. 20-42, 30. Sirin Tekeli, "Introduction: Women in Turkey in the 1980s," in *Women in Modern Turkish Society*, ed. Sirin Tekeli, London and New Jersey: Zed Books, 1991, p. 1-21: 19 nn. 4, 19, noemt geheel andere cijfers op basis van onderzoek van PIAR Marketing Research Co Ltd. Volgens de statistieken van de PIAR betrekking hebbend op 1987 sluit 78,6% van de bevolking zowel een religieus als een burgerlijk huwelijk; 17,6% sluit alleen een burgerlijk huwelijk; 3% sluit alleen een religieus huwelijk. İşik Kulu Glasgow, "Het huwelijk in Turkije: zowel moderne als traditionele aspecten." *Demos*, 9 (1993) 9, p. 65-68, 66, geeft weer andere cijfers: "Over het hele land gerekend wordt iets meer dan 10% van alle huwelijken alleen burgerlijk gesloten. 8% heeft alleen een religieuze status en meer dan 80% wordt zowel volgens religieuze als wettelijke regels gesloten. Alleen in Oost-Turkije ligt dat laatste percentage veel lager (66%). Eén op de vijf huwelijken heeft daar alleen een religieuze status." Vermoedelijk variëren de percentages naar

- gelang de regio waarop de genoemde onderzoeken zich concentreren.
- 13 T. Ansay en H. Krüger (vert.), "Gesetz Nr. 3716 vom 8. 5. 1991 über die Registrierung von außerehelichen Verbindungen als Ehen und von nichtehelich geborenen Kindern als eheliche Kinder." *Das Standesamt* (1992) 3, p. 87-88, 87 n. 3: "Im türkischen Text "birleşme" (= Verbindung); gemeint sind alle außerehelichen Gemeinschaften; vornehmlich die durch sog. Imam-Ehen begründeten Gemeinschaften, die zivilrechtlich Nichtehen sind."
- 14 Zie bijvoorbeeld Gotthard Jäschke, "Die "Imam-Ehe" in der Türkei." *Die Welt des Islams* 4 (1956), p. 164-201, in het bijzonder 187-188: "Nach der Begründung zu dem Gesetz von 1945 gibt es für die "ehelosen Verbindungen" (*nikâhsız birleşmeler*) juristische, verwaltungsmässige, gesellschaftliche und wirtschaftliche Gründe, die aber alle von dem Kultur- und Niveau-Problem des Einflusses einer alten Gewohnheit überragt werden." Zie ook Bilge Öztan, "Das türkische Familienrecht unter besonderer Berücksichtigung der Familienrechtsnovelle." *Zeitschrift für Rechtsvergleichung internationales Privatrecht und Europarecht* 33 (1992) 1, p. 20-42, 30: "Seit dem Inkrafttreten des tZGB gibt es ernsthafte Bemühungen, die Imam-Ehe abzuschaffen und zurückzudrängen. Nach den wenigen bislang durchgeführten Untersuchungen sind es insbesondere die genannten Formalitäten, die eine Eheschließung nach dem geltenden Recht erschweren."
- 15 Bilge Öztan, "Das türkische Familienrecht unter besonderer Berücksichtigung der Familienrechtsnovelle." *Zeitschrift für Rechtsvergleichung internationales Privatrecht und Europarecht* 33 (1992) 1, p. 20-42, 32.
- 16 Zie artikelen 97-111 van het Turks Burgerlijk Wetboek. Voor de wetstekst heb ik gebruik gemaakt van een Duitse vertaling van het Turks Burgerlijk Wetboek: Bergmann & Ferid, *Internationa-*

- les Ehe- und Kindschaftsrecht*, s.v. Türkei.
- 17 Nancy Tapper, "Traditional and Modern Wedding Rituals in a Turkish Town." *International Journal of Turkish Studies* 5 (1990-1991), 1-2, p. 137-154, 147-148.
- 18 Voor geschiedenis en achtergronden van de invoering van het Huwelijksbesluit Mohammedanen, zie J.A. Zevenbergen, *De Surinaamse huwelijkswetgeving in historisch en maatschappelijk perspectief*, Deventer: Kluwer, 1980 en J. Prins, "Twintig jaar praktijk van de Aziatische huwelijkswetgeving in Suriname." *De Nieuwe West-Indische Gids* 44 (1965) 1-2, p. 78-108.
- 19 E.G. Oedayrajsingh Varma en H.A. Ahmad Ali, *Surinaams familierecht* (Utrecht: Nederlands Centrum Buitenlanders, 1989), p. 29.
- 20 Sirin Tekeli, "Introduction: Women in Turkey in the 1980s," in: *Women in Modern Turkish Society*, ed. Sirin Tekeli, London and New Jersey: Zed Books, 1991, p. 1-21, 9.
- 21 Edwige Rude-Antoine, *Le mariage maghrébin en France*, Paris: Éditions Karthala, 1990.
- 22 In 1992 heeft de RIMO voor het laatst duidelijk voor het vergelijkende perspectief gekozen toen *De islam in West-Europa* het thema van het RIMO-symposium was. Ik zou ervoor willen pleiten om een vergelijkbaar thema bij een volgend symposium centraal te stellen.